

*Ю.С.Кравцов,
доктор філософських наук,
професор кафедри філософії
та історії України ДДТУ*

ФЕНОМЕНОЛОГІЧНА СКЛАДОВА ОНТОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

У процесі трансформації сучасного українського суспільства відбувається корінна зміна ролі соціальної філософії, однією з фундаментальних засад якої є використання нових підходів до аналізу соціальної реальності. Значущість дослідження соціальної реальності визначається тим, що це поняття включає всі характеристики людського буття. Сучасна соціальна реальність стає важкодоступною для однозначного опису, моделювання і прогнозування з такими її рисами, як розупорядкованість, нестійкість, спонтанність тощо. Сучасні дискусії про те, як нова соціальна реальність породжує нові механізми людської взаємодії і викликає до життя нову методологію соціального пізнання, а також про роль методологічних процедур у побудові реальності вимагають комплексного, синтезуючого розгляду феномену соціальної реальності.

Введення в гуманітарний дискурс нової картини людини потребує іншої концептуалізації, переходу до міждисциплінарної методології та до синтетичних філософсько-культурологічних досліджень. Домінування в науковому середовищі будь-якої однієї методологічної парадигми змінилося плюралістичністю постнекласичного знання. Зміну освітньої парадигми (від педагогічної «машини» як засобу педагогічної дії до розуміння освіти як сфери стратегічного розвитку) пов'язують із перебудовою суспільства, що реформується, «від культури корисності до культури гідності». Одна з актуальних вимог часу, що впливає, насамперед, з чисто прагматичних причин, – запропонувати комплементарну концепцію соціальної реальності, у межах якої суспільство розглядається як особливий вимір буття людини.

У сучасній філософії не існує єдиних понять онтології і буття, а є різні типи онтологічних систем, в яких поняття буття дістає різних інтерпретацій. Відмінності в інтерпретаціях – не є результатом

свавілля або справою смаку того або іншого автора. Вони не випадкові, вони є наслідком тих настанов свідомості, які лежать в основі нашого розуміння дійсності і присутні в ньому, як правило, «за умовчанням». Саме на цей факт звернув увагу Е. Гуссерль, котрий ввів поняття феноменологічної установки свідомості і протиставив її природній.

Проблеми соціального конструювання реальності потребують розкриття закономірностей становлення імовірнісної методології. Однією з її категорій є статистична закономірність. За визначенням, статистичними називаються закономірності, які формулюються мовою імовірнісних розподілів.

У сучасній філософії привертає увагу антропологічний підхід, в якому картина світу не зникає, а стає похідним поняттям, що дістає своє визначення через поняття людини. Це дає можливість прихильникам антропологічної перспективи вводити в свою онтологію поняття картини людини. Антропологічна орієнтація відкриває доступ до герменевтичних методик, спрямованих на виявлення смислу, що вкладається авторами в ті або інші концептуальні ініціативи.

Народження нової соціальної онтології, що розглядає суспільство і його інститути як реальність особливого роду, є результатом формування нових поглядів на поняття блага, добра і справедливості. В соціальній реальності не завжди можна розрізнити те, що є, і те, що створюється самим суб'єктом. Реальність є не тільки певна об'єктивна реальність, а й екзистенціальний світ соціального агента. Діяльнісний підхід до соціальної реальності визначає широку амплітуду взаємодії особи, будь-якого іншого соціального суб'єкта з даністю: освоєння, привласнення, конституювання – і дає можливість зняти дихотомію об'єктного і суб'єктного.

Соціальна реальність є такою, якою її конститууюють методи освоєння і привласнення, які використовує соціальний суб'єкт. Істотною ознакою соціальної реальності є поєднання об'єктів, що мають чіткі межі (природні об'єкти, предмети матеріальної культури), і об'єктів ментального порядку, що мають «розмиті» контури. Поняття, за допомогою яких визначається статус соціальної реальності, не мають однозначного тлумачення навіть в межах однієї філософської системи. Втім, між реальністю і суб'єктом у ряді випадків існує необхідний зв'язок; особливо тоді, коли ми стикаємося з проблемами діяльності, питаннями феноменологічного характеру. Актуальність теми зумовлюється декількома факторами: по-перше,

пошук шляхів побудови нової онтології соціальної реальності, яка б виходила за межі існуючих стереотипів. Вона виявляється важливою запорукою подолання кризових явищ, характерних для сучасного наукового знання. По-друге, робота сприяє активному розвитку філософських досліджень соціальної реальності у новому напрямку наукового пошуку, дає значний поштовх теоретико-методологічній рефлексії проблем соціальної філософії.

Вивчення закономірностей розвитку сучасного суспільства визначає розгляд комунікативного аспекту соціальної практики, характерно для цілого ряду сучасних соціальних теорій, зокрема, Ю.Габермаса, Т.Лукмана, Дж. С.Александера, Ж.Коенен-Хуттера. Окремі аспекти проблеми соціальної реальності були висвітлені в радянській і пострадянській філософській та юридичній літературі. Серед них, зокрема:

– філософське осмислення ціннісно-нормативної реальності (Т.О.Алексєєва, В.П.Андрюшенко, В.С.Бакіров, Є.К.Бистрицький, І.В.Бичко, Є.Р.Борінштейн, Н.А.Бусова, О.Г.Дробницький, К.К.Жоль, А.М.Єрмоленко, В.В.Льїн, А.І.Кавалеров, О.М.Кривуля, В.О.Лобовиков, А.М.Лой, О.Ф.Плахотний, М.В.Попович, С.В.Пролеєв, О.П.Пунченко, М.І.Романенко, Л.А.Ситніченко, Е.Ю.Соловійов, Ж.Ж.Токовенко, О.В.Халапсіс, Н.Ф.Цибра, С.В.Шевцов, В.В.Шкода та ін.);
– трансформаційні процеси в посттоталітарних суспільствах (О.Г.Данильян, В.М.Селіванов) та ін.

Соціальна реальність включає в себе різноманітні об'єкти. Це не тільки природні об'єкти і предмети матеріальної культури, а й психічні, ментальні, умоглядні утворення, а також соціальні дії. Людина не може ставитися до соціального життя інакше, ніж одночасно осмислюючи і оцінюючи його, намагаючись адаптуватися до нього або змінити його. Ще раз підкреслимо двоїстий характер соціальної реальності: в неї, з одного боку, входять об'єкти, що мають ознаки предметності (те, що в античній філософії позначалося як *res*); з іншого боку, розумова, або суб'єктивна, реальність. Р.Декарт ввів розрізнення між протяжними речами (*res existans*) і мислячими речами (*res cogitans*). Цю тезу по-своєму розкриває С.Л.Франк. «Зовсім не випадково слово «ідея» має подвійний зміст того, що «мислиться», «перебуває в думці», і в тій «суті», яка лише уловлюється в думці або відкривається в думці. Безперервна протягом століть суперечка між логічним «реалізмом» і «номіналізмом» (або «концептуалізмом»), суперечка, чи «існує ідея тільки в «свідомості»,

в «мисленні», чи вона повинна бути визнана за «реальність» і поза мисленням, – ця суперечка своїм джерелом має ту обставину, що «ідея» одночасно припускає і те, і інше – вона є реальність, яка наче стоїть між «буттям в мисленні» і «буттям в собі» [7, 256].

Іншими словами, соціальна реальність включає і ноуменальний і феноменальний рівні. Ноуменальний рівень виступає як артефакт щодо соціальної реальності, адже цей вид реальності не тільки даність, а і явище, що конститується. Соціальний світ – це світ, що конститується смыслом. Соціальним є внутрішньовластивий смисл. Структурований світ значень, як повсякденність, що переживається та інтерпретується людьми, виступає засобом орієнтації суб'єкта в суспільних зв'язках. Отже, очевидним є розмежування двох сфер соціальної реальності: одна підпорядкована природним закономірностям, інша, на думку Г. Плеснера, має «небуттєвий характер свого існування» [6, 98]. Людина, на думку Г. Плеснера, істота, яка планує і творить, насолоджується і страждає, знає мистецтво і релігію, суспільство і право, це – культурна істота; «поза місцем і поза часом вона робить можливим переживання себе самої і одночасно переживання свого існування поза місцем та часом» [6, 126]. Власне, людське буття, починається лише там, де закінчується будь-яка установленість і фіксація, будь-яка однозначна і остаточна визначеність. Воно додається до природної заданості людини, де є її особова позиція, настанова, особисте ставлення до власної вітальної основи і до будь-якої ситуації.

До поняття «соціальна реальність» входять не тільки теоретичні об'єкти, а й феноменальні даності як результат життєвого досвіду. Такого роду предметності породжуються за допомогою інтенціональності. Визначення інтенціональності зустрічається у Хоми Аквінського, який розуміє її як знаряддя пізнання, за допомогою якого відбувається засвоєння об'єкта свідомістю у формі плотського, інтелектуального пізнання. Предмет може розглядатися як феномен, незалежний від наукових та ідеологічних спрямувань. Це передбачає такий спосіб розгляду реальності, за якого людина від наївного реалізму інтенції переходить до усвідомлення того, що явища речей нетотожні їм самим. «Така система схильностей – тобто присутне в сьогодні, те, що вже минуло, що спрямовується у майбутнє шляхом відтворення одноманітно структурованих практик, внутрішній закон, через який постійно виконується закон зовнішніх необхідностей, що не зводиться до безпосереднього примушення, – є тим

принципом спадкоємності і регулярності, який відзначається у соціальних практиках» [1, 19].

Саме через практику конституюється соціальна реальність, яка, в свою чергу, має здатність породжувати безконечну кількість практик. За допомогою досвіду об'єктивні структури задають відчуття реальності або реальностей, практичне ставлення соціального агента до майбутнього. Як відзначає П. Бурдьє, практичне ставлення соціального агента до майбутнього управляє його справжньою практикою. Схильності конституюються в певній системі вірогідності, з одного боку, і «визначеним станом шансів, об'єктивно запропонованих індивідові соціальним світом, – з іншого... Уявлення про вірогідне майбутнє складається впродовж всього життя в результаті взаємодії зі світом, структурованим відповідно до категорій можливого (для нас) і неможливого (для нас) того, що існує для інших і реального для себе» [2, 31].

Виходячи з тези Л. Вітгенштейна «межі моєї мови – це межі мого світу» [3, 163], можна відзначити, що проблема соціальної реальності нерозривно пов'язана з семантичними засобами її виразу. Існувати – означає бути названим, увійти до тексту, підкорятися правилам мови. В різні часи філософи пропонували різні основи для пізнання Природи: досвід, розум і Бог. Л. Вітгенштейн до вказаних додає ще одну, яка виявляється в мові і належить мові. Особливу увагу він звертає на інтерпретацію значень. Залежно від інтелекту, рівня культурного розвитку людини, одна і та сама подія може мати різне тлумачення. Заплутаність у визначенні соціальних явищ вимагає використовувати якомога більше мовних засобів для їх опису та аналізу. Природні науки давно вже вирішили цю проблему, вони виробили спеціальну мову, пристосовану до точного відображення об'єктів, зводячи до мінімуму вживання природної мови.

Соціальна термінологія часто набуває своєрідної двоїстості: з одного боку, поняття мають певне загальноприйняте словарне значення, що фіксує який-небудь соціальний феномен, а з іншого, – наділені глибинним, сутнісним смислом, який їм додається в певній теоретичній концепції.

Подальшого дослідження потребує аналіз онтологічного аспекту соціальної реальності, який виходить, насамперед, з даності феноменів, з їх присутності (у формі можливості, дійсності або необхідності). Своєрідність різних онтологій визначається існуванням чотирьох

основних настанов свідомості: метафізичної, натуралістичної, трансцендентальної і екзистенціально-феноменологічної.

Для всебічного вивчення проблеми, на наш погляд, слід використовувати методологічний підхід до проблеми реальності Дж. Е. Мура, який, посилаючись на І. Канта («Критика чистого розуму»), виходить з тези існування «речей поза нами» і пояснює, що йдеться як про речі, «які перебувають поза нашим тілом», так й про речі, «які перебувають поза нашою свідомістю». У цьому контексті реальними виявляються багатоманітні прояви соціального життя. «Які у нас підстави вважати, що матеріальні предмети не існують, якщо їх існування засвідчене так само, як й існування наших відчуттів» [4, 69].

Соціальне конституювання реальності як і природне, повинно мати на вході певні фактичні дані, але на виході воно повинно отримувати безліч можливих даних, щоб як вхід, так і вихід узгоджувалися з пропозиціями теорії – законами, зв'язками тощо. Складовою поняття узгодженості є також поняття доцільності. Але узгодження – це не тільки доцільність, а і логічна сумісність. Як дані входу, так і дані виходу узгоджуватимуться з теорією, якщо обчислення правильне. Аналогічно до теорії узгодженості феноменів Г. Ляйбніца, М. Гайдеггер продовжив розробку теорії співвідношення тверджень з предметами, вказавши на внутрішню можливість такої узгодженості. Він вважає, що уподібнення тут не може означати предметного процесу урівнювання неоднорідних речей. «Те, що протистоїть, як так поставлене, повинно показувати відкриту назустрічність і при цьому все ж таки залишатися річчю в собі і показати себе чимось постійним. Це поява речі у вимірюванні зустрінності здійснюється всередині відкритого, відвертість якого створена не лише процесом уявлення. Вона завжди переймається тільки як сфера співвіднесеності. Відношення вислову, що містить уявлення, до речі – це здійснення того співвідношення, яке первинне, і, зважаючи на обставини, коливається як поведінка. Але все відношення відрізняється тим, що воно у відкритому стоянні тримається завжди за очевидне як таке. Так і в строгому розумінні – тільки очевидне в західноєвропейському мисленні пізнається як «присутнє» і з давніх пір називається «сущим» [8, 59].

Зіставлення філософських учень різних епох, за якого найістотніші відмінності можна пояснити в термінах зміни картини світу, є вимогою аксіологічного аспекту осмислення соціальної реальності.

Поняття, які збереглися при зміні епох, наповнюються новим змістом, як зміна якихось окремих концептів викликає зміну пов'язаних з ним концептуальних конструкцій. Реконструкція історії філософії як послідовності картин світу, що змінюють одна одну, є необхідною для виявлення раціонального компоненту етичної свідомості. Одним з перших, хто піддав критиці даний методологічний підхід, був М.Гайдеггер, який звернув увагу на те, що в самій основі даного уявлення лежить метафора, народжена сучасним поглядом на світ. На думку філософа, саме у Новий час світ почав розглядатися як картина, і людина опинилася у ролі тих, хто «допитує світ», але не як раніше, не з благоговійним тремтінням, а з суддівською суворістю. «Мається на увазі: сама річ стоїть перед нами так, як з нею для нас йде справа. Скласти собі картину чогось означає: поставити перед собою саме суще так, як з ним йде справа, і постійно мати його так поставленим перед собою» [8, 112].

Народження нової соціальної онтології, що розглядає суспільство і його інститути як реальність особливого роду, є результатом формування нових поглядів на поняття блага, добра і справедливості. В «Критиці практичного розуму» І.Канта ми стикаємося з онтологізацією моралі, яка полягає в обґрунтуванні того, «як можна заперечувати об'єктивну реальність надчуттєвого застосування категорій в спекуляції і, втім, визнавати за ними цю реальність щодо об'єктів чистого практичного розуму» [4, 233].

Отже, йдеться про реальності застосування категорій, де автор обговорює онтологічний статус реальності, яка виникає в результаті діяльності «чистого спекулятивного розуму», і його антиподу – «чистого практичного розуму». Перший породжує категоріальний синтез, який містить елемент надчуттєвого обґрунтування, що впадає в неминучу суперечність із самим собою. Сфера його дії – квазіреальність, що служить для репрезентації справжньої реальності настільки, наскільки може цього добитися його власна природа. Другий же, – з самого початку міститься в реальності – такі його об'єкти і такі його дії. Таким чином, в етичному вченні Канта з'являється щось, що нагадає простір, в якому відбуваються ті або інші дії. Твердження про примат практичного розуму над чистим, тобто теоретичним, автоматично онтологізувало традиційну конструкцію співвідношення дії з добром і злом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адлер Ю.П. Знания и информация – это не одно и то же // Информационное общество. – 2001. – №6. – С. 8–15.
2. Бурдые П. Социология политики. – М., 1993. – 336 с.
3. Витгенштейн Л. О достоверности. – М., 1994. – 362 с. – (Философские работы: Ч. I.).
4. Кант Иммануил. Критика практического разума. Сочинения в шести томах. – М. – Т.4. – Ч.I. 1965. – 544 с.
5. Мур Д.Э. Доказательство внешнего мира // Аналитическая философия: Избр. тексты. – М., 1993. – С. 66–84.
6. Плеснер Х. Введение в философскую антропологию: Ступени органического и человек. – М., 1988. – 552 с. (98–151; 524–527).
7. Франк С.Л. Духовные основы общества. – М., 1992. – 310 с.
8. Хайдеггер Мартин. Время и бытие: Статьи и выступления – М., 1993. – 447 с.

Кравцов Ю.С. Феноменологічна складова онтології соціальної реальності.

Автор вважає, що в сучасній філософії не існує єдиних понять онтології і буття, а є різні типи онтологічних систем, в яких поняття буття має різні інтерпретації. Відмінності в інтерпретаціях не випадкові, бо є наслідком тих настанов свідомості, які лежать в основі нашого розуміння дійсності і присутні в ньому, як правило, «за умовчанням». Наші онтологічні орієнтації визначаються глибинними ментальними структурами і смислами, які далеко не завжди для нас самих є очевидними і раціонально доказовими. Тобто сам вибір онтології виявляється процедурою, що виходить за межі раціонального дискурсу і аргументації.

Автор констатує, що дані установки не вводяться довільно мислителем, а обґрунтовуються і схвалюються науковим співтовариством, відіграють роль певних абсолютних передумов, що, як правило, не артикулюються і явно не визначаються.

Ключові слова: нова соціальна онтологія, феноменологічні даності, феноменологічна герменевтика, нова раціональність постмодерну, іманентні форми існування об'єкта, соціальне конструювання реальності.

Кравцов Ю.С. Феноменологическая составляющая онтологии социальной реальности.

Автор полагает, что в современной философии не существует единых понятий онтологии и бытия, а имеют место различные типы онтологических систем, в которых понятие бытия имеет различные интерпретации. Различия в интерпретациях не случайны, ибо являются следствием тех установок сознания, которые лежат в основе нашего понимания действительности и присутствуют в нем, как правило, «по умолчанию». Наши

онтологические ориентации определяются глубинными ментальными структурами и смыслами, которые далеко не всегда для нас самих очевидны и рационально доказательны. То есть сам выбор онтологии оказывается процедурой, выходит за рамки рационального дискурса и аргументации. Автор констатирует, что в отличие от аксиом и теоретических принципов, данные установки вводятся не произвольно мыслителем, а обосновываются и одобряются научным сообществом и играют роль определенных абсолютных предпосылок и, как правило, не артикулируются и явно не определяются.

Ключевые слова: новая социальная онтология, феноменологические данности, феноменологическая герменевтика, новая рациональность постмодерна, имманентные формы существования объекта, социальное конструирование.

Kravtsov Y. Phenomenological ontology component of social reality.

The article reveals the ontological foundations of the of social reality. Consideration of this issue, in authors opinion, should begin with the analysis of the ontological knowledge. Traditionally, if you ask what is an ontology, it is usually followed by an answer: the doctrine of being. The author believes that in modern philosophy there is no single definition of ontology and existence, and there are different types of ontological systems in which the notion of being received different interpretations. The modern social and cultural situation of modern man requires mobility and adequate response to the requirements of modern society, and put it in front of the need to revise the traditional goals and targets. The differences in interpretations are not accidental, because the plants are the result of consciousness, which are the basis of our understanding of reality and present it as a rule, the «default». Our ontological orientation determines the depth of mental structures and meanings, which are not always obvious to ourselves and rationally conclusive. That is itself an ontology selection procedure is beyond the scope of rational discourse and argumentation. The author notes that as opposed to theoretical axioms and principles, the settings are not introduced randomly thinker and fundiruyutsya and approved by the scientific community and play a role of some of the absolute prerequisites are generally not articulated and defined explicitly.

Key words: new social ontology, phenomenological givens, phenomenological hermeneutics, the new rationality postmodernism, immanentnii shape of the object, the social construction.